

проф. др **Богољуб Шијаковић**
Православни богословски факултет
Катедра за философију
Београд

Универзитет и теологија

Идеја универзитета и положај теологије у систематици универзитетских знања – нацрт –

За установљење Универзитета у Београду, наиме проглашење Велике Школе (1863-1905) за Универзитет Законом о Универзитету који је донијела Народна скупштина Краљевине Србије и 27. фебруара 1905. потврдио Краљ Петар I, била је узорна из средњовјековља потекла традиција западноевропских универзитета.* Притом, није се могло очекивати да ће се у тадањем економски сиромашном и научно скромном српском друштву покренути значајнија расправа о смислу и идеји универзитета, нити о међусобном односу наука изучаваних на факултетима. Међутим, измјена Закона о Универзитету јуна 1919, којом је најављено отварање **Богословског факултета** на Универзитету а не као самосталне **Духовне Академије** (како је предвиђао члан 4, став 2 Закона из 1905)¹, изазвала је расправу не само у Привременом Народном Представништву Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца него и у „стручним круговима“². Притом, нити је расвјетљавано

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 149037А („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије. – У овој скици се унеколико настављам на свој рад „Философија у контексту хришћанске културе: Философија као наставни предмет на Православном богословском факултету у Београду – проблемски аспекти истраживања“, у: *Српска теологија у двадесетом веку: Истраживачки проблеми и резултати*, књ. 1, Зборник радова научног скупа прир. Б. Шијаковић, Београд: Православни богословски факултет 2007, 53-62. – У једној широј замисли овога рада намјера ми је да најприје укратко изложим *генезу европског универзитета* као јединствене образовне установе, затим да прикажем *конституисање идеје универзитета* и њен обавезујући карактер, као и *положај теологије у систематици универзитетских знања* и најзад да изнесем начелан став о *односу философије и теологије унутар универзитетског институционалног оквира*.

¹ О мучној предисторији заснивања Богословског факултета видјети Љубодраг Поповић, „Богословски факултет – од идеје до реализације“, у: *Српска теологија у двадесетом веку: Истраживачки проблеми и резултати*, књ. 1, Зборник радова научног скупа прир. Б. Шијаковић, Београд: Православни богословски факултет 2007, 91-109.

² Детаљан приказ дао је Александар Раковић, „Академска и политичка расправа о Богословском факултету током 1919. године (са освртом на раније писање Весника Српске Цркве)“, у: *Српска теологија у двадесетом веку: Истраживачки проблеми и резултати*, књ. 1, Зборник радова научног скупа прир. Б. Шијаковић, Београд: Православни богословски факултет 2007, 110-125.

историјско исходиште ове дилеме, нити је ова расправа подстакла озбиљније тематизовање положаја теологије (и философије) као науке у систематици универзитетских знања. Изгледа да ни касније оба ова аспекта (духовно-историјски и систематско-структурални) нису добили шире образложење.

1.

Изворно у средњовјековном праву термин *universitas* означава неко удружење које је институционализовано као јединствено и правно дјелатно (нпр. градска комуна, трговачка задруга, црквена корпорација). Отуда овај термин у смислу правног лица или корпорације значи исто што и *communitas*, *collegium*, *corpus* и *societas*. Значењско поријекло назива 'универзитет' не изводи се дакле из појма *universitas litterarum*, како се каткад сматра.³ Од XIII вијека појам *universitas* као корпоративна заједница оних који поучавају и оних који уче (*universitas magistrorum et scholarium/studentium*) ознака је *универзитета* као образовне установе. (У истом значењу, прецизније у смислу установе *свеучилишта* или *πανεπιστήμιον*, употребљаван је израз *studium generale* – насупрот *studium particulare* нижих школа.) Ово слободно удружење које би се у одређеном граду бавило студијама имало је на располагању *libertas scholastica*, једну задружну аутономију која се касније развила у слободу поучавања. Као корпорација привилегована од стране папе и/или цара, средњовјековни универзитет је настао као јасно *хришћанска* и прилично *аутономна* институција.

2.

Појави универзитета претходиле су *манастирске школе* (неки универзитети, нпр. Кембриџ, развили су се управо из њих, као посебно одјељење за свјетовне ђаке: *schola externa*). У овим школама је његовано опште (енциклопедијско) образовање (*ἐγκύκλιος παιδεία*) наслијеђено из позне антике у виду седам слободних вјештина (*septem artes liberales*) разврстаних у нижи *trivium* (граматика, реторика и дијалектика као *artes sermocinales*) и виши *quadrivium* (аритметика, геометрија, астрономија и музика као *artes reales*). Слободне вјештине, тај подразумијевајући општеобразовни садржај, ушле су у структуру раних универзитета као најнижи и припремни факултет, назван отуда артистички. Наиме, рашчлањење унутрашње универзитетске научне структуре на четири струковна факултета (термин 'факултет' у смислу колегијума наставника и ученика једне струке употребљен је изгле-

³ Уз наредне редове упор. N. Hammerstein, „Universität“, у: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, hg. v. J. Ritter, K. Gründer, G. Gabriel, Basel: Schwabe, Bd. 11 (U-V), 2001, 213-218; солидан преглед дао је епископ др Викентије Вујић, „Европски универзитети од постанка им до хуманистичких покрета“, *Богословски гласник*, год. XI, књ. 21 (1912) 26-31, 145-152, 236-246, 344-353, 425-443; свакако вриједи консултовати класично дјело: Jacques Le Goff, *Les Intellectuels au Moyen Âge*, Paris: Seuil 1957 (²1985) = *Intelektualci u srednjem vijeku*, прев. N. Grujić, Zagreb: GZH 1982, нарочито 79-91; уз ово, не само као коректив, користити Alain de Libera, *Penser au Moyen Âge*, Paris: Seuil 1991 = Ален де Либера, *Мислити у средњем веку*, прев. А. Павловић, Београд: Плато 2005; такође: Маријатереза Беонио Брокијери Фумагали, „Интелектуалац“, у: Жак Ле Гоф, прир., *Човек средњег века*, прев. Љ. Мирковић, С. Ђурковић, М. Радосављевић, А. Чавлина, Београд: Слио 2007, 192-223 (према изворницима италијанског издања из 1987; француско издање је из 1989).

да већ 1219) извршио је најприје Универзитет у Паризу (почетком XIII вијека), и то тако да је теолошки факултет имао највиши ранг, потом слиједе правни па медицински и најзад артистички. (Овај *modus Parisiensis*, париски модел, важио је прилично дуго као узоран.) Подјела на факултете изражава уједно вредновање наука којим су свеколика знања структурисана први пут у толиком степену потпуно и систематично.

3.

Касније измјене у рангу факултета упућивале су на промјене у структурисању цјелокупног знања и у поимању самог знања, посебно научног. Универзитет у Халеу, основан 1694, уступио је прво мјесто Правном факултету, па је Артистички факултет требало да буде припрема за студије права а не више теологије. Био је то израз новог, просвјетитељског схватања науке – оријентисане на праксу, на свјетовне ствари и корисност. Убрзо су посвећеност свих наука свјетовним проблемима и статутарно јемство универзитетске слободе мишљења (слободе од цензуре и слободе поучавања) помогли Артистичком факултету (од позног XVII вијека он се назива Филозофски факултет) не само да се изједначи с вишим факултетима него и да успостави првенство, да му се наине призна способност да просуђује све остале, како је то истакао Имануел Кант (1724-1804) у расправи *Спор међу факултетима* (1798): филозофски факултет се мора замислити као слободан и да стоји само под законодавством ума (као способности да се слободно суди сходно принципима мишљења); он служи да контролише три виша факултета, који морају подносити његове приговоре и сумње; његов интерес је истина, коју ставља на употребу вишим факултетима; он се пружа на све дјелове људског знања чинећи их предметом испитивања и критике ради добити за науке.⁴ Овим су такорећи положени програмски темељи новохуманистичко-идеалистичке идеје универзитета, која је оснивањем Универзитета у Берлину 1810. добила своје остварење узорно до дубоко у XX вијек. У том духу Јохан Готлиб Фихте (1762-1814), иначе први изабрани ректор берлинског Универзитета (1811/12), сматра да више училиште треба да буде „школа вјештине научне употребе разума“ (*eine Schule der Kunst des wissenschaftlichen Verstandesgebrauches*)⁵, а за Шлајермахера (1768-1834) се „научни дух“ састоји у томе што: „Универзитет мора дакле да обухвати све знање (*alles Wissen*), и на тај начин, као што брине за сваку поједину грану, да изрази свој природан унутрашњи однос према цје-

⁴ Immanuel Kant, *Der Streit der Facultäten in drey Abschnitten*, Königsberg: Friedrich Nicolovius 1798 = Kant's gesammelte Schriften, hg. von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften, Bd. VII, Berlin: Georg Reimer 1907, 1917 (= Kants Werke, Akademie-Textausgabe, Berlin: Walter de Gruyter 1968, Bd. VII), 1-116: 27-29 = I. Kant, F. W. J. v. Schelling, F. Nietzsche, *Ideja univerziteta*, izaobrao, preveo i predgovor napisao Branko Despot, Zagreb: Globus 1991, 19-122: I. Kant, *Spor fakulteta u tri odsjeka*, 41-43. – Контекстуализацију Кантовог детронизовања теолошког факултета и проблематизацију његовог схватања теологије подробно и одмјерено излаже Walter Sparr, „Die öffentliche Aufgabe der Theologie: Pro und Contra Immanuel Kants Entthronung der 'Ersten Fakultät'“, *Philotheos* 5 (2005) 294-311.

⁵ Johann Gottlieb Fichte, „Deducirter Plan einer zu Berlin zu errichtenden höhern Lehranstalt“ (1807) § 5, *Gesamtausgabe* der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Reihe II, Bd. 11: Nachgelassene Schriften 1807-1810, Stuttgart (Bad Cannstatt): frommann-holzboog 1998, 87.

локупности знања (Gesammtheit des Wissens)⁶. Вилхелм фон Хумболт (1767-1835), који читаву спољашњу организацију универзитета изводи из само слободом условљеног увида у чисту науку (die reine Wissenschaft), приликом оснивања Универзитета у Берлину додијелио је овоме свеобухватну надлежност за науке и уз то одредио универзитет као институцију за коју је истраживање (Forschung) услов наставничке дјелатности (док нас школа учи само готовим знањима).⁷ Свеукупност и јединство свих наука као ново универзитетско утемељење појма знања сада се све чешће именује и као *universitas litterarum*.

4.

Дуго важење ових представа учинило је да још Карл Јасперс (1883-1969), након катастрофе коју је приредио националсоцијализам, има снаге да вјерује да будућност универзитета почива на обнови њиховог изворног духа, у повратку нашим најбољим традицијама.⁸ Ово очекивање је убрзо изневјерено студентским протестима 1960-их, након којих је универзитет – као (опет!) корпорација у чијем управљању учествују студенти, асистенти и професори заступајући своје посебне интересе – требало да буде саображен „духу времена“, потом да одговори „потребама друштва“ и најзад да „изађе на тржиште“ и да се комерцијализује,⁹ – али све вријеме и још увијек без једног озбиљног новог појма универзитета. Утолико је Јасперсово настојање да рехабилитује традиционалну идеју универзитета важније, не само као самосвијест о прошлости подупрта надом за будућност, него и као опомена на садашње стање. Јасперс сажима универзитетско предање: Институција универзитета је слободна заједница истраживача посвећена безусловном трагању за истином кроз служење науци као облику духовног живота у ком се очитује истина¹⁰; упркос научној дисциплинарности, омогућавајући сарадњу наука универзитет остварује јединство свих наука као један космос знања (10-11) а не њихов агрегат (79-80); јединство наука као задатак обликовања цјелине знања произлази из једне философске идеје (94); скуп наука уређених у једну цјелину оличен је у скупу факултета на универзитету; факултети репрезентују цјелину знања и треба их разумјети под идејом реалног представљања космоса наука (99); дакле, универзитет треба да буде обухватна цјелина а не агрегат стручних школа и специјалности¹¹. Уколико Јасперсово рекапитулисање новохуманистичко-идеа-

⁶ Friedrich Ernst Daniel Schleiermacher, „Gelegentliche Gedanken über Universitäten in deutschem Sinn“ (1808), *Kritische Gesamtausgabe*, Bd. 6, Berlin, New York: de Gruyter 1998, 43.

⁷ Wilhelm von Humboldt, „Über die innere und äussere Organisation der höheren wissenschaftlichen Anstalten in Berlin“ (1810), *Gesammelte Schriften*, Königlich Preußische Akademie der Wissenschaften, Bd. 10, Berlin 1903, 251, 256.

⁸ Karl Jaspers, *Die Idee der Universität*, Berlin: Springer 1946, 6 = K. Jaspers, *Ideja univerziteta*, prev. D. Basta, Beograd: Plato 2003, 7.

⁹ Видјети Derek Bok, *Universities in the Marketplace: The Commercialization of Higher Education*, Princeton 2003 = *Univerzitet na tržištu: Komercijalizacija visokog školstva*, prev. J. Popovic, Beograd: Clio 2005.

¹⁰ Jaspers, *Ideja univerziteta*, 9-10, 47 – Надаље се у самом тексту упућује на странице српског издања.

¹¹ K. Jaspers, *Philosophische Aufsätze*, Frankfurt am Main, Hamburg: Fischer 1967, 9-17 = Jaspers, *Ideja univerziteta*, 168-179: „Obnova univerziteta“ (1945), 179. – На распад универзитетског јединства научних знања као израз кризе универзитета и уопште мишљења упозорио је Мартин Хајдегер

листичке идеје универзитета може да обнови питање о истини, о смислу знања, о циљевима науке, о смислу живота, онда оно треба да има обавезујући карактер. Јасперс зна да је истина више од науке (11), јер наука није кадра да одговори на питање о свом сопственом смислу нити да пружи животне циљеве (22); отуда научно знање треба да има свијест о границама знања (174), а и сам човјек је вазда више него што се о њему сазна, – и нема истинске слике човјека без Бога (176).

5.

Овдје се отвара простор за *филозофију*, која науци даје утемељење, и *теологију*, која даје сврху и смисао. Но универзитетски простор за теологију Јасперс (додуше донекле инспирисан Кантом) јасно види и са становишта ума, макар што теологија (као уосталом и јуриспруденција и медицина) има једну сврху изван науке, која је међутим таква да постаје предмет науке; наиме: у теологији се *помоћу ума* додирује граница надумног (100). – Мало старији Јасперсов савременик, такође узоран ђак њемачког универзитета, Бранислав **Петронијевић** (1875-1954), није себи допустио ни трага Јасперсовог сензибилитета за положај теологије у систематици универзитетских знања. Као што је познато, противећи се отварању Богословског факултета на Универзитету у Београду, Петронијевић је изнио став да теолошки факултет начело да је настава слободна угрожава самим тим што се теолошке дисциплине које нису чисто историјске заснивају на догмама и уз то изразио бојазан да би такав универзитетски статус Богословског факултета утицао да се у Цркви јави модернизам а у просвјети клерикализам.¹² Одговорио му је Радован **Казимировић** (1882-1950): погрешно је богословске науке, наводно због конфесионализма недопустивог у науци, супротстављати науци као таквој (у том случају би се богословски предмети прелили у филозофске или историјске или филолошке), јер слобода научног испитивања није привилегија атеиста, а став да на универзитету науке морају бити ослобођене сваког конфесионализма значио би нпр. да о религији не би смио предавати религиозан човјек; универзитет је непотпун без богословског факултета, а богословске науке су повезане с осталим наукама, које су и саме од значаја за богословље.¹³ – Не само Петронијевић него у доброј мјери и Казимировић излажу аргументе у духу (већ не више тако самопоуздане) просвјетитељске рационалности и на ову ослоњене модерне науке која,

(1889-1976) у резонантном предавању „Шта је метафизика?“ (*Was ist Metaphysik?*, Bonn: Friedrich Cohen 1929): „Научне области потпуно су раздвојене. Начини на које науке обрађују свој предмет сасвим се разликују. То разбијено мноштво научних дисциплина данас се држи на окупу само посредством техничке организације универзитета и факултета и има неког значаја једино захваљујући практичном циљу који себи постављају струке. Па ипак, атрофирала је укорењеност наука у њиховом суштинском тлу.“ (М. Heidegger, *Wegmarken*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1978, 103-121: 104 = М. Хајдегер, *Путни знакови*, прев. Б. Зец, Београд: Плато 2003, 96-112: 97.)

¹² Бранислав Петронијевић, „Теолошки факултет на Београдском универзитету“, *Демократија*, бр. 46, 22. јун 1919, 1. (Претходно је Петронијевић као члан универзитетске Комисије за оснивање Богословског факултета свој став изнио 20. маја 1919. у Издвојеном мишљењу. – Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије, Фонд 66, Фасцикла 155.)

¹³ Радован Казимировић, „Богословски факултет Београдског универзитета“, *Демократија*, бр. 49, 26. јун 1919, 1. (Претходно је Казимировић своје становиште опширно изложио у брошури *Богословски факултет српског универзитета*, Београд 1913.)

гледано у теоријској равни, претендује да има монопол на стварност: постоји наводно једна стварност, а њу описују и објашњавају науке. Овај став производи вјеру у свемоћ и апсолутни ауторитет науке. Гледано у практичној равни, наука се вреднује сходно њеној примјењивости, наиме сходно мјери у којој нас научна сазнања могу учинити господарима и посједницима природе. (Такав став заједнички је науци и магији: циљ знања је подвргавање природе нашој моћи а не њено разумијевање, циљ је искоришћавање природе а не њено спасење.) У темеље оваквог статуса науке била је положена модерна рационалност, која је постала нова митологија. Рационалност је прогласила себе инстанцијом која легитимише све друго а истовремено одбија да докаже свој легитимитет. И она има свој удио у томе што наш свијет живота (*Lebenswelt*) постаје лишен смисла и јури у суноврат. Због тога је данас изузетно важно да дође до стваралачког сусрета науке и религије, до битне повезаности и прожимања науке и религије. Религија нам је неопходна да бисмо свијету повратили изгубљени смисао постојања, да бисмо уопште помишљали како је човјекова улога у томе да спасе и оплемени свијет у ком живимо. – Један савремени израз ове потребе је одређивање новог положаја теологије у систематици универзитетских дисциплина и нове улоге теологије у јединству људских знања.

6.

Ако бисмо окренули леђа читавој традицији европских универзитета, наиме стали на становиште да једном богословском факултету није мјесто на универзитету, онда је за очекивати да би нам лице било окренуто према школској институцији која се зове духовна академија. Они који су предлагали да се и код нас студије теологије заснују као самостална духовна академија морали су, с обзиром на наше конкретно историјско искуство, да пред очима имају прије свега руске духовне академије. У Русији су наставне **академије** настале првобитно као духовне школе, и то манастирске, као и на Западу. Интересантно је подсјетити се укратко настанка двију најутицајнијих духовних академија, кијевске и московске.¹⁴ – Први виши наставни духовни завод у Русији настао је 1615. при кијевском Братском манастиру као школа за изучавање реторике, богословља, латинског и грчког. **Петар Могила** (1597-1647, митрополит кијевски 1633-1646) преобликовао ју је по узору на пољске језуитске колегијуме, а у њој су се предавали аритметика, поезија, реторика, философија, богословље, нотна пјевање, катихизис, црквенословенски, латински и грчки; од 1632. назива се Кијевски Могилин колегијум (Киево-Могилянская коллегия), а од 1701. Кијевска академија (Киевская академия); играла је одлучујућу улогу у успостављању система духовног образовања у Русији. Петар Могила не само да је из језуитских школа узео програм него су и први предавачи били образовани у језуитским школама а предавања су била на латинском. „Он лично је био на неки начин догматички истомишљеник са Римом, због

¹⁴ Видјети за оријентацију: М. Козлов, В. А. Федоров, „Академии духовные православные в России“, у: *Православная Энциклопедия*, том I, Москва: Церковно-научный центр РПЦ «Православная Энциклопедия» 2000, 349-352, гдје је дата и најважнија прегледна литература. Занимљиво је консултовати текст и о католичким духовним академијама у Русији: Е. А. Верниковская, Л. И. Сальникова, „Академии духовные католические в России“, на истом мјесту, 347-349.

чега се и тако лако и слободно служио латинским књигама. Управо оно што је у њима налазио схватао је као православље, као древно предање.¹⁵ – Учени грчки монаси, браћа Софроније и Јоаникије Лихуд основали су 1685. у Москви духовну школу, најприје при Богојављенском а потом при Заиконоспаском манастиру, у којој су се на латинском и грчком предавале граматика, поетика, реторика, логика и физика. Ова школа је била основа Словено-грчко-латинске академије (Славјано-греко-латинская академия) која је 1814. преобликована у Московску духовну академију. У првој етапи (1685-1700) школа није била лишена „латинског мудрствованија“ (што се односи на дјела Томе Аквинског); другу етапу (1700-1775) карактерише значајан уплив западноевропских философа, од схоластичара до Лајбница и Волфа; од 1701, у вријеме првог протектора академије **Стефана Јаворског** (1658-1722), који се духовно формирао у Кијевској Могилиној академији и у пољским језуитским школама, предност у предавањима давана је католичкој традицији; у трећој етапи, под протекторатом митрополита московског **Платона** (1737-1812), академија постаје доминантно православна.¹⁶

Наравно, и кијевска и московска духовна академија настајале су у комплексним политичким и вјерским околностима, и стекле су богату и славну традицију, коју одликују и дуготрајна настојања да се превлада полиморфни дух језуитизма. Своју дивну прегледну студију о настанку, природи и раној историји европских универзитета епископ др **Викентије Вујић** (1874-1939) закључује реченицом: „Стари универзитети беху верно одани цркви својој, али је у њима на позитивној црквеној основи владао дух слободе, који није знао за никакво друго право, осим права духа и знања.“¹⁷ Не знам којом би реченицом епископ Викентије закључио да је писао историјат духовних академија, али је познато да су људи склони да се често грчевито држе као свога нечега што је други одбацио или им чак наметнуо, а да оно истински своје одгурну као њима туђе и тобоже страно. *Vivat Academia!* – и наравно Богословски факултет Универзитета у Београду.

¹⁵ Тако Георгий Васильевич Флоровский (1893-1979), *Пути русскаго богословія*, Париж: YMCA-Press 1937, ²1981, ³1983 = Г. В. Флоровски, *Путеви руског богословља*, прев. С. Танасић, Подгорица: ЦИД 1997, 60; уопште о Петру Могили 58-64, гдје се даје закључна карактеризација (64): „То је била јака романизација православља, латинска псеудоморфоза православља. На опустошеном терену изграђује се латинска и латинашка школа, а латинизацији се не подвргавају само обреди и језик, него и богословље и поглед на свијет, и сама религиозна психологија. Латинизује се душа народа. Та унутрашња интоксација религиозним латинизмом, тај ‘крипто-романизам’, била је можда опаснија и од самог унијатства.“

¹⁶ П. В. Калитин, А. В. Панибратцев, „Славјано-греко-латинская академия“, у: М. А. Маслин, ред., *Русская философия: Словарь*, Москва: Терра, Республика 1999, 446-447

¹⁷ еп. др Викентије Вујић, в. напомена 3, стр. 443.